

УДК 37.013.42:316.613.434

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Гайдамашко Ірина Аркадіївна,
м. Тернопіль

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена необхідністю дослідження зарубіжного досвіду попередження агресивної поведінки підлітків. У статті проаналізовано діяльність працівників соціальної сфери з профілактики агресивної поведінки підлітків у Німеччині, США, Великій Британії та Франції.

Ключові слова: агресивна поведінка, соціальний педагог, соціальна робота, соціально-педагогічна профілактика, соціальна сфера.

Постановка проблеми. Проблема агресивної поведінки підлітків викликає підвищений інтерес науковців впродовж тривалого часу. Особливо актуальною вона є у сучасному суспільстві. Аналіз явища агресії та особливостей її прояву у підлітковому віці ставить перед нами завдання пошуку та розгляду технологій та методів профілактики агресії підлітків не лише в Україні, а й за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціально-педагогічній та психологічній літературі на необхідність вивчення агресії звертали увагу відомі вітчизняні та зарубіжні науковці – А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Р. Уолтерс, Е. Фромм, В. Христенко. Зарубіжний досвід профілактики асоціальної поведінки став об'єктом дослідження Є. Гребьонкіна, І. Ершової, І. Козубовської, Е. Огарішевої та ін.

Мета – проаналізувати зарубіжний досвід попередження агресивної поведінки підлітків.

Вклад основного матеріалу. Аналіз літератури з проблеми дослідження дає змогу трактувати соціально-педагогічну профілактику як сукупність державних, суспільних, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, які спрямовані на попередження, усунення чи нейтралізацію основних причин та умов, які викликають різноманітні соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні прояви у поведінці [5, с.29].

Т. Шаповал і Т. Гончаренко стверджують, що з огляду на розуміння соціальної ситуації розвитку підлітків, її об'єктивних і суб'єктивних аспектів, соціально-педагогічна профілактика спрямована на зміну різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів, а також умов соціального виховання або зміни їх взаємодії [11, с.17].

Для нашого дослідження велике значення має вивчення зарубіжного досвіду попередження агресивної поведінки підлітків. Так, аналіз соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю у Німеччині свідчить, що соціально-педагогічна профілактика у цій країні здійснюється на трьох рівнях: первинна (рання), вторинна і третинна (спеціальна) профілактика.

Первинна профілактика передбачає реалізацію різноманітних заходів, проєктів, а також наукових досліджень, спрямованих на ліквідацію дестабілізуючих факторів. Так, система шкільної профілактики передбачає: організовану співпрацю соціального педагога з іншими спеціалістами у навчальному закладі; тренінги та курси по конфліктології для педагогічного колективу; проведення уроків правового виховання та соціальної компетенції, профілактичні автобуси, різноманітні шкільні акції, курси підвищення кваліфікації педагогічного колективу та батьків [2].

Метою вторинної профілактики є забезпечення правопорядку і суспільної безпеки у закладах освіти та поза їх межами. Таким чином, здійснюється активна робота з прогульщиками та правопорушниками, проводиться позашкільна соціальна робота (супровід вуличної молоді і неформальних угруповань), реалізуються спортивні та туристичні проєкти, надається консультативна допомога проблемним сім'ям, широкого розповсюдження здобула педагогіка дозвілля та пригод „Erlebnispeadagogik” (різноманітні подорожі, походи, альпінізм, сплави на плотах та ін.), а також робота в закладах молодіжного дозвілля.

Третинна (спеціальна) профілактика є кризовою формою соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками, а саме робота в амбулаторних та стаціонарних соціально-педагогічних службах. В межах третинної профілактики реалізуються такі заходи як: короткотривалий арешт „Kurzaest” (від 1 до 3 місяців), несудова процедура примирення жертви і правопорушника „Taeter-Opfer Ausgleich”, залучення до суспільно-корисних робіт, ресоціалізація і працевлаштування правопорушників [14].

Окрім того, у Німеччині функціонують альтернативні загальноосвітні заклади. Прикладом такого закладу є „Місто як школа” (створена у 1972 році), яка є державною експериментальною моделлю відкритої установи для підлітків, які навчаються та проходять практику за індивідуальними програмами, працюючи в різних частинах міста. Основною ідеєю функціонування школи є надання молоді, яка залишила навчання у традиційній школі, шансу ліквідувати прогалини та недоліки в системі освіти. У школі працюють професійні педагоги, які займаються освітою підлітків та соціальні педагоги, котрі здійснюють соціально-педагогічну роботу превентивного характеру, встановлюють зв'язки з іншими інституціями та батьками. Використовуючи методи соціально-педагогічного впливу, вони надають допомогу підліткам у вирішенні конкретних проблем (сімейні конфлікти, фінансове забезпечення тощо) [6, с.215].

Особливу увагу привертає загальнофедеральна програма „Проти агресії і насильства” (1991р.), основним орієнтиром якої стало шкільне середовище. Згідно даної програми, со-

ціально-педагогічну профілактику агресії і насильства у навчальних закладах повинні здійснювати спеціально підготовлені фахівці, а саме: педагог-консультант, соціальний педагог, психолог. При цьому, первинну психологічну допомогу надає педагог-консультант, який працює безпосередньо у школі і є доступним усім учасникам навчального процесу. Варто зазначити, що спеціаліст даного профілю має право надавати лише консультативну допомогу і проводити бесіди з чітко окреслених проблем, в інших випадках (необхідність діагностики, корекції і т.д.) він повинен звернутися за допомогою до соціального педагога або психолога. Також у школу часто запрошують педагогів, компетентних в тій чи іншій галузі знань (агресія, насильство, злочинність тощо). Основними напрямками роботи запрошених фахівців є: консультування з питань профілактики (просвітницька робота, координація профілактичних заходів, налагодження контактів з службами та організаціями з надання соціальної, психологічної та медичної допомоги), організація та проведення тренінгів і семінарів і т.д. [13].

Варто звернути увагу на основні напрями діяльності соціальних педагогів з підлітками у США, зокрема вони передбачають роботу в освітніх та виховних закладах, допомогу сім'ї і дітям, а також роботу у пенітенціарних закладах.

Оскільки сім'я є одним із основних інститутів соціалізації людини, у США велику увагу приділяють соціальній роботі з сім'єю (сімейний соціальний працівник). До актуальних проблем сім'ї, які можуть стати чинниками розвитку агресивності підлітків відносяться: подружні конфлікти, нестабільність, алкоголізм, наркоманія, нездатність або небажання турбуватися про власну дитину та ін. Фактори, які поглиблюють ці проблеми, пов'язані з послабленням ролі сім'ї у процесах соціалізації та виховання дітей, зміни ставлення сім'ї до її старших членів, активна участь жінок у трудовій діяльності, а також зростаюча орієнтація дітей на ровесників. Саме тому допомога сім'ї є об'єктом першочергової уваги соціальних працівників у США, яка передбачає консультування з питань сімейних взаємовідносин та конструктивного вирішення сімейних конфліктів; підготовку батьків до виховання дітей; роботу з дітьми, які втекли з дому; соціальний супровід неблагополучних сімей; організацію діяльності груп батьків із подібними проблемами [8, с.259].

Характерною особливістю системи соціального захисту населення у США є її децентралізація. Вона складається з різних соціальних програм, які можуть контролюватися федеральним законодавством, федеральними державними органами, законодавством штату, органами управління штатом, а також місцевою владою. Саме такий підхід дає змогу глибоко проаналізувати та оперативно зреагувати на проблеми і потреби конкретного регіону. Реалізація соціальних програм передбачає профілактику девіантної поведінки (в тому числі, і агресивних проявів) неповнолітніх. Існує три типи програм:

1) базові програми міліції, які реалізуються міліцією самостійно або у взаємодії з іншими організаціями. Так, діють спеціальні поліцейські атлетичні клуби, які заохочують підлітків до корисних справ, в результаті чого зміцнюються сімейні взаємовідносини. Якщо стабільність у сімейних взаємовідносинах стає міцним фундаментом для зміни поведінки підлітка, то він має змогу повернутися до батьків;

2) базові програми судів у справах неповнолітніх орієнтовані на реабілітацію підлітків, внаслідок здійснення ними певних правопорушень;

3) базові програми шкіл передбачають роботу з усіма школярами. Вони допомагають уникнути ізоляції будь-якої групи підлітків, оскільки вони мають змогу відвідувати у школі заняття, спрямовані на профілактику девіантної поведінки (зокрема і усіх її агресивних проявів) та правопорушень [4, с.113].

До вирішення проблем соціального характеру залучаються і шкільні соціальні працівники, які є посередниками між дітьми та батьками, сім'єю та її оточенням, а також соціальними та виховними службами. Першочерговим завданням шкільного соціального працівника є надання допомоги у ситуаціях, коли соціальні, психологічні, емоційні або культурні перешкоди заважають учню реалізувати свої потенційні можливості. Забез-

печуючи взаємодію учнів, сім'ї, шкільного середовища та соціуму, ці фахівці допомагають дітям активно включатися у шкільне життя, вирішувати проблеми їх агресивної поведінки, соціальної ізоляції, недисциплінованості. З цієї метою шкільні соціальні працівники часто відвідують сім'ї учнів, навчають дітей вирішувати міжособистісні проблеми, а також організують школи життя для підлітків та ін. [8].

У Великій Британії існує два підходи до роботи соціального педагога з девіантними підлітками, а саме: соціальні педагоги входять до складу працівників навчального закладу або об'єднані у спеціальні служби соціального забезпечення освіти. При цьому, соціальні працівники такої служби закріплені за окремою школою. Вони регулярно відвідують школи, працюють з педагогічним колективом, допомагаючи оцінити потреби дітей у тих випадках, коли виникають проблеми з поведінкою, успішністю, відвідуванням уроків; беруть участь у розробці політики та стратегії подолання проблем і встановленні зв'язків між сім'ями і школою [4, с. 110].

Соціальні служби забезпечення освіти здійснюють регулярні перевірки відвідувань уроків. Вони з'ясовують причини прогулювання учбових занять, наприклад: систематична відсутність учня на уроках може свідчити про те, що дитина має певні проблеми вдома і у школі, а також наявність проблем у її батьків. В таких випадках соціальні педагоги надають допомогу як дитині, так і її батькам. Допомога батькам і учням з девіантною поведінкою (в тому числі і агресивними проявами у поведінці) передбачає зустрічі з ними вдома і у школі. Вони заохочують їх максимально використовувати освітні можливості, які запропоновані їх дітям, налагодити сприятливі взаємовідносини, вирішувати конфлікти конструктивними способами та інші проблеми, які негативно впливають на поведінку підлітків.

Окрім того, у Великій Британії соціальні служби забезпечення освіти виконують такі функції як: піклування про дітей, які через відхилення у поведінці були тимчасово або повністю виключені зі школи; надання допомоги батькам у влаштування дитини у інший навчальний заклад; допомога дітям в адаптації серед інших школярів та створення сприятливих взаємовідносин між ними; спостереження за виконанням правових норм щодо дитячої праці; з'ясування причин довготривалої відсутності дитини і надання допомоги у випадку хвороби або жорстокого поводження з нею; налагодження тісної співпраці між школою, учнями та їх сім'ями тощо. Одним з основних напрямів роботи соціальних педагогів є здійснення профілактики девіантної поведінки підлітків, в тому числі і агресивної поведінки [4, с. 111].

У світовому вимірі соціальна робота існує в тісному взаємозв'язку з соціальною політикою, яка виступає змістовою та організаційною основою соціальної роботи, яка в свою чергу, виступає практичним механізмом реалізації соціальної політики держави [12, с.11].

Так, одним із напрямів соціальної політики Франції є політика надання соціальної підтримки, яка передбачає проведення психологічних консультацій, бесід, надання допомоги у соціальній реабілітації та соціальній адаптації особистості [3]. Варто зазначити, що у Франції пріоритетними напрямками діяльності фахівців соціальної сфери є захист дитинства, попередження молодіжної злочинності, підтримка неповних і неблагополучних родин, осіб із функціональними обмеженнями, людей похилого віку та безробітних [10, с.41].

Зокрема, соціальна робота з дітьми та молоддю у Франції передбачає найбільшу кількість асигнувань, а також залучає найчисленнішу групу фахівців соціальної сфери. Французька система захисту дітей і молоді охоплює три сектори, у кожному із яких активно задіяні фахівці соціальної сфери: 1) медичний і соціальний захист дітей і молоді; 2) адміністративний захист дітей і молоді; 3) правовий захист дітей і молоді [9].

Враховуючи тенденцію до зростання рівня злочинності, посилення асоціальних проявів поведінки, особливо у маргінальному молодіжному середовищі, першочерговим завданням фахівців соціальної сфери стає пошук найбільш ефективних соціально-педагогічних методів включення незайнятих молодих людей та їх родин у соціальне життя мікрорайону

(соціокультурна інтеграція). З метою вирішення існуючих проблем створюються соціальні превентивні заклади, зорієнтовані на надання допомоги школярам і молоді у виконанні домашніх завдань, пошуку роботи; здійснення вуличної та соціокультурної анімації [1, с.60–61]. Виконання даних завдань покладається на фахівців соціальної сфери різного профілю: спеціалізованих вихователів, асистентів соціальних служб, техніків із соціального та сімейного втручання, аніматорів. Особливе місце серед даних фахівців займають аніматори або організатори вільного часу. Метою діяльності аніматорів є гуманітаризація вільного часу, заохочення до якоїсь діяльності. Аніматор завжди виступає як активний член групи, а не пасивний спостерігач, його діяльність має спонукати до позитивного наслідування, що особливо важливо при роботі з дітьми та підлітками. Діяльність аніматора в певній мірі схожа на діяльність вихователя та тренера, однак анімація не копіює традиційні форми роботи. Аніматор не лише передає знання та вміння, а насамперед встановлює між членами групи атмосферу співробітництва, взаєморозуміння і взаємоповаги, активізує зв'язки між окремим індивідом і суспільством, групою і соціумом. Соціокультурна анімація, яка сприймається як активна, творча організація вільного часу, насправді переслідує більш глибоку мету і спрямована на формування загальної культури людини, пробудження в особистості віри у свої можливості, розвиток творчих здібностей, активізацію процесу спілкування, самопізнання, самореалізації та самовдосконалення. Як наслідок, анімація стає невід'ємною частиною виховання та гармонізації стосунків у підлітковому

середовищі [7, с.105].

Як і в будь-якій іншій державі, діти та молодь Франції є найбільш уразливою її частиною. Постійно зростає кількість злочинів, вчинених підлітками, все більше молодих людей потрапляють у залежність від наркотиків, алкоголю, стають жертвами насильства не лише на вулиці, а й у власній родині, де мали би панувати тепло, затишок та повага. Важливу роль у подоланні цих негативних явищ відіграють спеціалізовані вихователі. Зміст діяльності спеціалізованих вихователів (вихователя із попередження молодіжної злочинності, вихователя дітей дошкільного віку, технічного спеціалізованого вихователя) передбачає різні види виховних впливів на дітей та підлітків із девіантною поведінкою (в тому числі, і агресивною поведінкою), дорослих, які зазнали впливу негативного соціального середовища, осіб із фізичними та психічними вадами. Професійна діяльність спеціалізованого вихователя передбачає тісну співпрацю з об'єктами та суб'єктами процесу виховання, а саме: сім'єю, медичними працівниками, педагогами, іншими фахівцями соціальної сфери, різноманітними організаціями, задіяними у сфері соціального захисту дітей та молоді [9].

Таким чином, в умовах пошуку ефективних способів та методів профілактики агресивної поведінки підлітків важливо ґрунтовно проаналізувати зарубіжний досвід вирішення даної проблеми. При цьому, важливо запозичити прогресивні ідеї світової соціально-педагогічної теорії і практики профілактики агресивної поведінки підлітків та адаптувати їх до соціальної ситуації нашої країни.

Література та джерела

1. Багатова З.Б. Педагогические основы социальной работы во Франции: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / Багатова Зоя Багатовна. – Махачкала, 2002. – 158 с.
2. Гребёнкин Е. В. Социально-педагогическая профилактика агрессии и насилия среди несовершеннолетних в ФРГ [Электронный ресурс]: Дис ... канд. пед. наук: 13. 00. 01. – М.: РГБ, 2005. – 151с.
3. Доморацкая Э. И. Социальное законодательство Франции / Э. И. Доморацкая. – М. : Наука, 1975. – 176 с.
4. Ершова И. А. Подготовка педагога к профилактике девиантного поведения подростков в отечественном и зарубежном социально-педагогическом опыте [Электронный ресурс]: На материале : Англии и США: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05, 13.00.08. – М.: РГБ, 2005. – 157с.
5. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2008. – 240с.
6. История социальной педагогики. Становление и развитие зарубежной социальной педагогики: Учебник / Под. ред. В. И. Беляева. – М.: Гардарики, 2003. – 255с.
7. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе / У. Лоренц – Амстердам; Київ, 1997. – 200 с. – (Серия “Социальная работа”).
8. Обучение социальной работе: состояние и перспективы. Материалы Международных Конгрессов Школ социальной работы / Под ред. В. Г. Бочаровой. – М., 1997. – 283с.
9. Огарышева Э. Организация помощи социально неблагополучным семьям и детям во Франции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.pravorebenka.narod.ru/docs/BrochureFrance.doc>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
10. Сидоров В. Діяльність соціального працівника: рольовий аспект / В.Сидоров // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – Вип. 3/4 (11/12). – С. 41–80.
11. Соціальний педагог [Упоряд.: Т.Шаповал і Т. Гончаренко] – К.: Вид. дім „Шкільний світ”: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 80с.
12. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової]. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
13. Berücksichtigung ethnischer Aspekte bei der Polizeiarbeit. Программа "Против агрессии и насилия" [Электронный вариант]. – Режим доступу: www.eawarn.ru/pub/Pubs/InterEthnic/mvd.pdf. - Загол. з екрану. – Мова нім.
14. Mansel J., Hurrelmann K. Aggressives und delinquentes Verhalten Jugendlicher im Zeitvergleich // Keolner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, 1998. - № 50. – S.78-109

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена необходимостью исследования зарубежного опыта предупреждения агрессивного поведения подростков. В статье проанализировано деятельность работников социальной сферы по профилактике агрессивного поведения подростков в Германии, США, Великобритании и Франции.

Ключевые слова: агрессивное поведение, социальный педагог, социальная работа, социально-педагогическая профилактика, социальная сфера.

The author of the article has analyzes the activities of social workers to prevent aggressive behavior of teenagers in Germany, USA, UK and France.

Key words: aggressive behavior, social pedagogue, social work, social and pedagogical prevention, social sphere.